

**БІБЛІОТЕКИ ЯК ЦЕНТРИ ПРОМОЦІЇ ЛІТЕРАТУРИ ВІД ВИДАВЦІВ
ДО ЧИТАЧІВ: ЗДОБУТКИ І СКЛАДНОЩІ КОНКУРСУ
ДЕРЖЗАКУПШВЛІ КНИЖКОВОЇ ПРОДУКЦІЇ – 2019**

*(оглядова довідка за матеріалами преси, Інтернету та
неопублікованими документами за 2018–2019 рр.)*

Чим є бібліотека в ХХІ столітті? Місцем для самореалізації, де всі охочі можуть прочитати лекцію? Простором для навчання і розвитку, де проходять тренінги з підвищення кваліфікації або освітні курси? Чи просто будівлею, де можна скористатися безкоштовним інтернетом, без необхідності замовляти чергову чашку кави?

Розмірковуючи про можливості, якими сучасна бібліотека може зацікавити відвідувачів, Вероніка Селега, кураторка проекту змін публічних бібліотек Києва, зауважує, що умова номер один – це новий інтер'єр. Умова номер два – достойний сервіс, який базується на зрозумілих послугах, таких як комфортний графік роботи, хороший інтернет, доступ до комп'ютера, принтери, сканери, розетки, зарядні пристрої та безліч інших простих, актуальних сервісів. Умова номер три, це найголовніше на її думку, – сучасна література, актуальні книги. [1].

Дійсно, під тиском змін у суспільстві бібліотека перестає бути сакральним сховищем книг і перетворюється на багатофункціональний простір. Однак, читаючи повідомлення про перетворення бібліотек на медіатеки та облаштування в колишніх читальних залах центрів дозвілля з комп'ютерними іграми для дітей і зонами релаксу з масажними кріслами для відвідувачів поважного віку, мимоволі спадає на думку – чи потрібні книжки взагалі?

Західні науковці доводять, що читання традиційних паперових носіїв інформації та перегляду новин в інтернеті чи по телевізору істотно різняться. Психологи навіть ввели термін «кліпове мислення», за якого – завдяки живим картинкам та інформативним заголовкам – відмирає потреба у тривалій концентрації уваги, глибокому аналізу, критичному сприйнятті інформації. Тож світ

перестає бути цілісним, перетворюючись на калейдоскоп новин і подій, що знижує здатність людини протистояти маніпулюванню її свідомістю. Найстрашніше, що без читання зникає потреба думати, бо цілком вистачає вже кимось запропонованої інформації з готовими висновками, що здаються беззаперечними й безсумнівними [1; 2].

«Більшість українців не читають книжок та не відвідують бібліотек і книгарень» – такі результати показало всеукраїнське опитування Київського міжнародного інституту соціології, яке проводилось у серпні-вересні 2018 року та репрезентативне для населення України віком 18 років і старше. 60 % опитаних відзначили, що впродовж останнього року не читали жодних книжок – електронних або друкованих. Натомість, відвідували бібліотеки або книгарні 23 % опитаних, ще 13 % – не відвідували, але принаймні читали книжки. Для порівняння, за даними Євростату (European Statistical Office, Eurostat), в ЄС не читають книжок у середньому до третини дорослого населення, що майже вдвічі менше, ніж в Україні. Заразом у більшості країн-членів рівень читання вельми високий – подекуди він перевищує 70 %, як приміром, у Люксембурзі, Німеччині, Фінляндії, Австрії, Естонії. І лише в чотирьох державах ЄС – Румунії, Болгарії, Греції та Португалії – більш ніж половина населення книжок не читає [3; 4].

Цю ситуацію навряд чи можна назвати критичною, і вона, вочевидь, підлягає виправленню. Наразі Україна сильно відстає від розвинутих країн Європи, проте перебуває приблизно на одному рівні з деякими новими членами ЄС. [3].

Стосовно читацьких практик в Україні, належить додати, що згідно з іншим дослідженням – у рамках проекту «Ukrainian Reading and Publishing Data 2018», організованим порталом «Підручник.UA», «Читомо» та Центром економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова за підтримки Українського культурного фонду, – серед тих, хто читає книги, понад третина не купувала книг упродовж року. Тобто читачі купували книг у 2,5–3,5 рази менше, ніж читали. Відповідаючи на запитання, де вони взяли книги, які прочитали впродовж останнього року, 35 % опитаних кажуть, що купили, 29 % – позичили у друзів, 21 % – завантажили безкоштовно, 16 % – взяли з домашньої бібліотеки, 15 % – взяли у бібліотеці, 4 % – взяли в шкільній бібліотеці. Загалом, чим молодші респонденти, тим частіше вони завантажували книги безкоштовно й тим рідше брали їх з домашньої бібліотеки [5].

Власне, в сучасну епоху постправди послідовна та ефективна книжкова політика держави набуває вирішального значення, адже, як вже зазначалося вище, без читання та книг немислиме критичне мислення, а це, своєю чергою, є основою медіаграмотності. А локомотивом впровадження літератури, що роз-

виває, покликані бути бібліотеки, оскільки зникає основна завада поширенню актуальних книжок – фінансова. «А ось чого в бібліотеках бути не має – при обмежених фондах і високій конкурентності, – то це сумнівної літератури, яка щороку висмоктує і гроші закупівель, і місце в бібліотечних фондах», – запевняє співзасновник видавництва «Видавництво» Ілля Стронговський [6].

Другий рік поспіль Програмою поповнення фондів публічних бібліотек опікується Український Інститут книги (УІК). До кінця 2019 року планується закупити для наших читалень 675 000 нових видань на суму 87 млн грн. Хоча цього року державне фінансування програми поповнення фондів скоротилося, її популярність все одно зросла: на конкурс подався 151 видавець проти 137 минулого року.

Причину зменшення цього річного бюджету програми коментує директорка Українського Інституту книги Олександра Коваль: «Адмінреформа, яка зараз набирає обертів, передбачає децентралізацію. Це значить, що ОТГ, залишаючи в себе вагому частку податків, зобов'язані будуть утримувати свої заклади культури, освіти й охорони здоров'я. І це значить, що ОТГ будуть утримувати бібліотеки і поповнювати їхні фонди власним коштом, без дотацій з держбюджету. На жаль, далеко не всі громади готові взяти на себе цю відповідальність і ці витрати. Завдання держави в умовах адмінреформи залишається незмінним: забезпечити рівний доступ до книжок та інформації, надати можливості для саморозвитку всім мешканцям України. Якщо й передавати цю відповідальність повністю на місця, потрібен, принаймні, перехідний період в 3–5 років, коли книжки у видавців обиратиме і закуповуватиме державна установа» [7].

Олександр Красовицький, директор видавництва «Фоліо», принагідно додає: «Я вважаю, що УІК і сьогодні, і далі, коли децентралізація буде в дії, має здійснювати книжкову політику. Процес закупівлі за кордоном відбувається не раз на рік, він постійний. У нас уже зараз виходить стільки книжок, що у цю інформаційну еру закупівля раз на рік не відповідає часу. Читач повинен мати доступ не лише до книжки, яка вийшла рік чи два тому, а до нових видань».

У 2019-му році на конкурс держзакупівлі було подано 2560 заявок, які детально розглядалися й оцінювалися Експертною радою, створеною при УІК. Основні критерії відбору книжок, прописані в положенні про її роботу, це: актуальність тематики та новизна твору; сприяння розвитку української мови, національної культури, засвоєння найкращих зразків світової літератури, культурних і наукових надбань; належність до видань, включених до незадоволеного читацького попиту; рівень видавничої підготовки, естетичність оформлення і якість виготовлення книжкової продукції, її придатність до інтенсивного використання в бібліотечних умовах.

Всього до закупівлі експерти рекомендували 557 найменувань, поданих

на конкурс УІК та виданих у період 2018–2019 років в 79 видавництвах України. Причому 43 % книжок склали твори сучасних українських авторів. Перша п'ятірка рекомендованих книжок складається виключно з українських творів, з яких ТОП–3 – дитячі. Став ширшим і жанровий асортимент, так, наприклад, цього року читальні отримують комікси. Серед лідерів рейтингу: «Брама Європи», за яку Сергій Плохій торік був відзначений Національною премією України імені Тараса Шевченка, та його цьогорічна новинка «Ялта»; роман «За спиною» Гаськи Шиян, першої з вітчизняних митців, хто отримав Літературну премію Європейського Союзу (European Union Prize for Literature); знакові «Жизня» Олега Сенцова та нарис «Історія України» Ярослава Грицака, обговорювані в суспільстві. Молодшій аудиторії буде цікава яскраво ілюстрована, написана доступною мовою «Я і Конституція» та «Книжка про сміття» Галини Ткачук.

Загалом частка літератури для дітей і підлітків у закупівлі становить близько 39 %, науково-популярної – 30 %, художньої – 26 %, довідкової – 2,9 %, громадсько-політичної – 0,9 %.

До першої десятки за кількістю назв потрапило відоме видавництво «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА», подавши на розгляд комісії 31 книгу, 23 з яких відібрано до списку державних закупівель. Але не тільки видавництва-гіганти, а й малі видавці, або ж видавці, які подали лише одну назву, також змогли потрапити до списку переможців. Зокрема, йдеться про видавництва «Акта» та «Українська прес-група». Видавництво «Моя книжкова полиця» також вперше взяло участь у закупівлях. Попри конкуренцію з більшими гравцями, це мале видавництво теж має хороший результат: з поданих ними 9 назв пройшли 4 [6; 8].

З новацій держзакупівлі–2019 варто також відзначити чисельнішу Експертну раду (50 осіб), у склад якої увійшли журналісти та блогери (28 %), освітяни й науковці (18 %), менеджери культурних проєктів (34 %), представники бібліотечної сфери (20 %), цього року їх було 10 – з Києва та регіонів. Звісно ж, до участі запрошували фахівців, добре обізнаних з книжковою справою та книжковими новинками, здатними бачити книжку як частину ширшого культурного контексту. Для УІК було принципово, щоб це були люди публічні, відомі, чия думка щось важить для громадськості.

«Головне, щоб держава не забувала про бібліотеки та щороку виділяла кошти, – підкреслює власник і директор видавництва „А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА” Іван Малкович. – Важливо також, що не тільки видавництва-гіганти, а й малі видавці, або ті, що подали лише одну назву, змогли потрапити до списку переможців» [6; 7].

Натомість деякі українські видавці були незадоволені результатами цього річного тендеру щодо закупівлі книжкової продукції для поповнення бібліотечних фондів. Свою позицію вони висловили у колективному листі, адресованому директорці Українського інституту книги О. Коваль, за підписами Я. Вінницької (видавництво «Terra Incognita»), Н. Гафурової («Крокус»), Д. Осипова («Ковчег»), Л. Омеляненко («Видавництво»), С. Призинчук (сходознавче видавництво «Сафран»), О. Симоненка («Час майстрів»), І. Стронговського («Видавництво»), Є. Татарінова («Меджик Букс»), Ю. Чопика («Terra Incognita»).

Видавці, зокрема, звернули увагу на те, що підрахунок пропорції розподілу закупівель показує абсолютного лідера, на якого припадає 14 % всіх планованих закупівель, – «КМ-букс». Згідно з підрахунками, на першу трійку припадає 31 % закупівель. Половину всіх закупівель буде проведено в 7-х видавництвах, а решту – 50 % – поділено між 72 видавництвами.

«Це дуже загрозливий дзвіночок, оскільки такі пропорції сприяють монополізації ринку та не дають шансу на розвиток малих видавництв, які і так почувуються, м'яко кажучи, некомфортно. Для уникнення таких ситуацій ми пропонуємо введення поняття максимальної квоти – скажімо, в жодного видавництва не може бути закуплено видань більше, ніж на 5 % від загальної суми закупівель. Це убезпечить від ризику монополізації і створить конкурентні умови для видавничого ринку», – наголошують підписанти листа.

Також адресанти вважають доцільним квотування за напрямками видань, що пропонуються до закупівлі. Наприклад, яка доля припадає на літературу для дітей, оскільки є певний статистичний зріз відвідувачів бібліотек, в якому діти становлять понад 25%.

Крім того, в колективному листі наголошується, що повз увагу експертів пройшли видання, які отримали українські премії та нагороди, значний критичний розголос і читацьку увагу. Зокрема, не пройшли книги року, книги Форуму чи лауреати Арсеналу.

Звертається увага й на те, що цього року в списках закупівель майже повністю відсутня ветеранська література. Натомість є чимало назв, які вже закуповувалися в рамках програми, а цього річ їх затвердили до закупівлі під однією обкладинкою – як збірки.

«Через недостатню обізнаність частини експертів у напрямі, до закупівель не потрапила абсолютна більшість представленого в Україні розмаїття, натомість однозначна перевага була надана загальновідомим титулам. Розмова про потребу окремої дитячо-підліткової експертної ради почалася ще за результатами попередніх закупівель. Потрібні галузеві експертні ради: сучасна українська проза, сучасна перекладна проза, класика, поезія, гуманітаристика, бізнес-література, нон-фікшн, українська дитяча література, перекладна дитяча

література», – переконані видавці. Відтак вони пропонують виділяти кожній групі стільки відсотків коштів від загальної суми, скільки відсотків від загальної кількості книг кожної групи пройшло попередній відбір.

Серед іншого, в листі до директорки УІК зазначається, що в кожній групі має бути окреме компетентне журі. Приміром, варто було б принципово змінити процедуру замовлення книжок, а саме – довірити відбір безпосередньо бібліотекам і бібліотекарям. «Ні один експерт не може прочитати всі новинки видавництв, а бібліотекарі, які отримали б у свої руки владу розпоряджатися грошима, могли б знайомитися з новинками на спеціальному порталі впродовж року. Більш того, така довіра до бібліотекарів сприяла би підвищенню їх кваліфікації», – вважають автори звернення [9].

Щоб краще зрозуміти сам процес відбору книжок для поповнення бібліотек, плюси й мінуси цьогорічної закупівлі, та чому і що треба змінювати, «ЛітАкцент» – інтернетвидання, покликане бути провідником у світі сучасного письменства, – зібрав коментарі учасників Експертної групи й видавців, основні враження і думки яких подано нижче.

Юрій Марченко, начальник відділу підтримки книговидання УІК, секретар Експертної ради. Як і торік, журі відбирало книжки, різні за цільовим призначенням, жанрами та віковою аудиторією, нові й запитувані, і так само трималося принципу «більше різноманітності», тобто більше видавництв, більше назв – хоч би й меншими накладами – аби забезпечити якнайширший асортимент від багатьох видавців.

Серед нововведень – тісніша комунікація з обласними бібліотеками та видавцями: наради, обговорення в фейсбуці тощо; більша увага до дитячих і підліткових книжок – оскільки торік бібліотекарі висловили побажання, щоб дитячих книжок у списку було більше, також окремо позначено книжки «незадоволеного читацького попиту», наданого Національною бібліотекою для дітей; детальні описи запропонованих книжок могли бачити на платформі букфору не лише експерти, а всі охочі; в експертів був тиждень, щоб оцінити книжки замість двох днів, як минулого року (80 видавців описали дві тисячі книжок).

Щодо технологічних новацій, Інститут планує перехід на електронний документообіг для зручності при опрацюванні заявок видавців та оцінюванні експертами.

Наша «хвороба» – неякісне бібліографічне оформлення видань, зокрема вихідних даних. Дотримання видавничих стандартів – це пряма вимога закону України «Про видавничу справу», згідно з яким вихід у світ видання без обов'язкових для нього вихідних відомостей не допускається. А серед заявлених книжок таких було чимало.

Аби уникнути можливого конфлікту інтересів, цього року експертів-авторів, редакторів, перекладачів, чиї книжки були в списку, не було запрошено до оцінювання.

Несподіваною та неприємною виявилася несумлінність деяких видавців, які обрали шлях «гратися з правилами» замість «грати за правилами»: подавали закуплені торік твори знову, але вже не як окремі книжки, а як збірки; пропонували видруковані цифровим способом видання під виглядом масових; пропонували видання з переклеєними титульними сторінками або переклади угод, що не відповідали оригінальним тощо.

УІК, поділяючи стурбованість видавців, авторів колективного листа, так само прагне поліпшити процедуру відбору й вирішити всі проблемні питання шляхом обговорення. До слова, в квітні та травні Інститут книги вже провів дві великі наради видавців. Варто також дочекатися оцінки цьогорічного відбору від бібліотекарів.

Діана Дуцик, виконавча директорка ГО «Український інститут медіа та комунікації». На особистий вибір не впливало те, хто видав певну книжку – лише зміст та якість. Безперечно, тут присутній суб'єктивний момент, приміром, не голосувати за книги, що містять гендерні стереотипи – кожен експерт має власний досвід читання та сприйняття літератури, власні смаки. Проте у цьому конкурсі надзвичайно велика кількість експертів, тож працює певною мірою колективний розум. І навіть якщо хтось у чомусь помилився, то ця помилка нівелюється вибором більшості.

Хоча за два роки існування Експертної ради напрацьовано певний досвід, у процедурі, згідно з якою експерти обирають книги, все ще існує низка недоліків. А тому, враховуючи наявну практику, Український інститут книги виступив з ініціативою змін до процедури. Разом із тим, перші кроки зроблено. І це позитив.

Анна Третьак, літературознавиця. Добре, що в експертів була можливість ознайомитись із запропонованими книжками не лише за короткою анотацією на сайті видавця, а й наживо – проте шкода, що для «живого» знайомства часу було мало. Цьогорічний список не можна розглядати як щось геть погане, проте він дає дороговкази стосовно того, що можна покращити.

Мета національної закупівлі – наповнити бібліотеки найкращим з того, що пропонують наші видавці, тоді ж як часто запитувані видання попередніх «сезонів» залишити на місцеві закупівлі. Саме тому важлива роль експертів.

Однак рекомендований перелік міг би бути значно кращим, якби експерти працювали в спеціалізованих підгрупах. До прикладу, цього року «крутим» дитячим і підлітковим виданням забракло кількох балів, що показує: фахівці з «дорослих» книг не знають, що варто рекомендувати дітям і підліткам. Якби в

експертній раді були окремі підгрупи фахівців, чи хоча б рівна кількість представників різних середовищ, цей список виглядав би інакше.

Окрім того, доцільно встановити квоту: 50 % рекомендованих до закупівлі книжок мають бути дитячими й підлітковими, тому що саме ці категорії читачів наразі недоотримують книжок – близько 200 із 557 рекомендованих видань. Причому слід зважати на те, що підлітки не читатимуть книжки для молодшої школи, так само, як дошкільнятам мало користі від закуплених юнацьких видань, тому по факту маємо кілька десятків назв на одну вікову групу.

Загалом до цього річного списку потрапили як сильні, так і відверто слабкі видання для дітей та юнацтва, що, знову ж таки, вказує на необхідність створення окремої експертної ради на категорію книжок для читачів 0–18 років.

Марина Климова, завідувачка відділу координації культурно-освітніх проєктів та інформаційного наповнення Центральної бібліотеки ім. Т. Г. Шевченка для дітей м. Києва. Було б дуже добре, якби члени Експертної ради мали інформацію про книжки, відзначені державними та міжнародними нагородами – такі позиції повинні мати пріоритет у закупівлях. А водночас не забувати, що відоме ім'я не завжди означає якісний контент.

Доки ми не маємо повної єдиної бази фондів бібліотек – зведеного каталогу, що надав би можливість відстежувати книжковий ринок (адже зазвичай у видавців немає коштів на повноцінну промоцію своїх видань), – доти матимемо проблеми необізнаності й будемо голосувати тільки за відомі імена.

В цього річний список обраних видань не потрапили дуже гарні сучасні дитячі й підліткові автори, так само немає продовження цікавих книжкових серій. Загалом кількість дитячої літератури в списках дуже невелика, але ж не слід забувати, що серед публічних бібліотек є багато дитячих. І що діти є основними користувачами бібліотек. Діти й пенсіонери.

Окрім збільшення відсотку закупівлі дитячої та підліткової літератури, варто також встановити ліміт за кількістю позицій, які подають видавці до конкурсу.

Лунають ідеї, щоб закупівлі здійснювали бібліотекарі, та все ж в Експертній раді мають бути люди, котрі знаються на літературі як професіонали, дослідники певних галузей літератури. Бібліотекарі знаються на читацькому попиті, але у читачів не так багато обізнаності відносно того, що відбувається в сучасному літературному світі. Якби бібліотеки стали центрами промоції літератури – від видавців до читачів, – тоді можна було б обговорювати цей варіант.

Радослава Чекмишева, менеджерка ініціатив у сфері культури Міжнародного фонду «Відродження». Минулого року Інституту книги вдалося продемонструвати прозорість і ефективність у формуванні переліку експертів та роботі самої програми. Це стало прикладом формування та реалізації справж-

ньої публічної політики у сфері культури, політики, яка виробляється за участі громадянського суспільства – читачів, видавців, культурних менеджерів, бібліотекарів тощо. Відтак саме від долучених до Програми експертів залежить, що будуть читати українці.

Найголовнішим є те, що ця програма ефективно діє, оскільки за всі роки незалежності України схожі за місією програми існували, проте провадилися вкрай непрозоро, а рівень довіри до них з боку стейкхолдерів був низьким. Це так само не стимулювало конкуренцію на ринку книговидавання, як наслідок і його розвиток. Бути чесним українським видавцем, який друкує якісні й потрібні книжки, було радше волонтерством у сфері культури, аніж прибутковим бізнесом. А непрозорі державні програми книговидавання та книгозакупівлі були фактором і корупції, і виживання видавництв. Тому нинішня Програма поповнення фондів публічних бібліотек є справжнім проривом у цій сфері.

Великий здобуток команди УІК – формування складу Експертної ради. Цього року збільшилася не лише кількість експертів, але значно посилюється експертний потенціал залучених фахівців. Назагал, видавці поставилися до своєї місії більш відповідально й керувалися принципами не «віддати те, що залишилося» або «не якістю, а кількістю», а ретельно формували перелік пропонованих видань. Водночас слід констатувати, що такими підходами керувалися не всі видавці – приклади недоброчесності також мали місце.

Ще одним аспектом є Положення про Експертну раду, яке на жаль, не враховує багатьох важливих факторів. Йдеться, зокрема, про тематичний розподіл видань, можливість квот для малих видавництв, і найважливіше – розширення переліку критеріїв відбору. Ці чинники мали прямий негативний вплив на оцінку роботи цього річної Експертної ради з боку деяких українських видавництв. Тому нині важливим є широке публічне обговорення та погодження цих питань, оскільки йдеться не лише про репутацію УІК, але про те, чи відбудеться закупівля цього року взагалі, і що саме будуть читати українці в бібліотеках завтра.

Єлизавета Кузьменко, журналістка. Працювати зі списком книжок, які запропонували видавництва (усього ж довелося переглянути понад 2 500 різних видань), було дуже цікаво з огляду на представлену в ньому літературу. І це не ймовірно: той, хто не має можливості самостійно придбати книжку або просто підтримує ідею sharing (обміну), може піти в бібліотеку й знайти там не тільки класику, а й, приміром, нон-фікшн. Якщо ж брати книжки, на основі яких потім вийшли популярні фільми, то це взагалі може стати гарною мотивацією для підлітків ходити в бібліотеки: подивився фільм – а ось у бібліотеці є така книжка. Це, до речі, «крута можливість для мережування бібліотек і кінотеатрів. Можна робити спільні партнерські події».

При держзакупівлі також варто звернути увагу на книжки, які порушують чутливі для суспільства питання: ромська громада, ЛГБТ-спільноти, гендерна рівність тощо. Можливо, необхідно ввести компонент аналізу не тільки обкладинки, вартості, а й змісту, щоби не закуповувати в бібліотеки книжки, які містять щось на кшталт сексизму чи інших стереотипів відносно статі. Світ змінюється, тож і бібліотеки мають бути сучасними. Наприклад, книжки, які говорять, що дівчинка має цікавитися гороскопами й уміти готувати, а хлопчики будувати та захищати, мають відійти в минуле. Тим більше, коли йдеться про витрачання бюджетних коштів. Звісно, це потребує додаткових зусиль з боку Експертної ради, а також більшої підготовки, можливо, створення окремої консультативної ради.

Ілля Стронтовський, співзасновник видавництва «Видавництво». Державні закупівлі мають проводитися за прозорими критеріями. Адже «краща» і «потрібніша» література – це абсолютно невимірювані величини. Є потрібні суспільству книжки, але вони ніколи не матимуть комерційного виміру, книжки, які буквально заточені під бібліотечні закупівлі.

Бо це логічно, що продати книжку про домашнє насилля дуже складно, але завдяки, зокрема і таким виданням, вдасться зменшувати цю проблему. Логічно, що дитяча література на складні теми дуже часто не проходить цензу батьків – навіть пояснити, що таке смерть, дітям у нас можуть далеко не кожні батьки. І ще менше наважаться прочитати з дитиною книжку на таку тему. Логічно також і те, що книжки, просякнуті гендерними стереотипами та шкідливими пересторогами – про принцес, єдина мета яких «бути красивими і вийти заміж», – матимуть високий читацький попит, оскільки батьки самі на таких виростали, але це не робить такі книжки корисними для сучасного розвитку суспільства.

Наргіс Гафурова, засновниця і головна редакторка харківського видавництва «Крокус». Видавництво подало цього року 8 книжок, серед яких, зокрема, шість перекладних зі шведської та норвезької мов книжок для дітей молодшого та середнього шкільного віку відомих авторів, лауреатів багатьох літературних нагород та премій, але жодна з них не набрала потрібних 22-х прохідних балів. Максимально наблизилася до прохідного балу лише одна книжка – «Вафельне серце» Марії Парр, яка набрала 21 бал.

Конкуренція насправді була серйозною, оскільки в списку було дуже багато хороших книжок. «Але коли бачиш, що проходять дев'ять (!) міні-енциклопедій від одного видавництва, причому ця серія вже досить давня (у книжкових онлайн-книгарнях рік її видання – 2014, 2015), що вкотре проходить „Поліанна” (з продовженням) одразу від двох видавництв, хоча минуло року „Поліанну” вже закуповували, то ці та подібні моменти не додають опти-

мізму. Якщо щороку буде закуповуватися перевірена часом класика, тоді у нових книжок немає жодних шансів стати класикою».

Зміни відбулися, і дуже серйозні. Інститут книги виконав колосальну роботу. Але є над чим працювати і що змінювати в системі відбору – наприклад, ситуацію, коли твори, що раніше закуповувалися окремими книгами, закупаються в збірниках від того самого видавництва, або коли дуже старі книги, які подають в програму як нові, помінявши лише рік на титульній сторінці.

Загалом, ось такі закупівлі раз на рік на досить велику суму – це в корені неправильний підхід до питання поповнення бібліотечних фондів. Адже це велика спокуса для деяких видавництв – внести в списки на подачу всі книги, які були, є і можливо будуть. Та й за рік книга перестає бути новинкою.

Світлана Призинчук, засновниця сходознавчого видавництва «Сафран». Видавництво в цьому році вперше подалося на програму держзакупівель, представивши на конкурс дві печатні новинки – світову класику, вперше перекладену українською з класичної китайської. Це «Джвандзи» – єдиний в Україні переклад давньокитайської філософії, яка справила магістральний вплив на всю культуру східної Азії, та «Чайний канон» – ілюстроване видання першої у світі книги про чай разом із сучасними коментарями про чай та чайну культуру.

В результаті «Чайний канон» набрав 15 балів в рейтинговому списку, а «Джвандзи» – 10. Напрошується висновок, що «анотацію про „Джвандзи” прочитало не більш ніж половина експертів, а що це взагалі за книга, зрозуміла половина з половини. „Чайний канон” набрав більше балів виключно через свою яскраву й унікальну візуальну історію».

Доцільно приділити особливу увагу книжкам малих видавництв. З тієї причини, що саме малі видавництва, і в Україні, і в світі, «створюють найінноваційніші та найцікавіші книжки, а не перевидають стоп'ятнадцятий раз Бальзака». Відбираючи книги малих видавців, УІК одночасно виконував би два завдання: наповнення бібліотек книгами та підтримку інноваційних малих видавництв.

Необхідно покращувати систему закупівель, цей процес проводиться лише вдруге і він майже не відшліфований. Той факт, що людина є культурним діячем чи працює в якомусь відділі у великій бібліотеці, зовсім не означає, що вона розуміється на вартісних/невартісних/необхідних книгах для бібліотек.

Саме бібліотекарі, як ті, хто безпосередньо контактує з читачами, мають компетенцію відбирати книги. Головне завдання – правильно донести до них інформацію про видання. Ну, а загалом варто переймати досвід наших сусідів. Приміром, у Чехії кожна бібліотека має власний бюджет, і бібліотекарі йдуть на книжкові ярмарки купувати ті книги, які вони самі обирають. Навіть більше,

систему налагоджено так, що кожного разу коли людина бере книгу в бібліотеці, видавництву за це перераховується маленький відсоток.

Марія Семенченко, журналістка, репортерка, кураторка конкурсу художнього репортажу імені Майка Йогансена «Самовидець». Аналізуючи деякі моменти відбору книжок, зокрема процедурні, можна дійти висновку, що не всі книжки, які є добрими, мають хороший бібліотечний потенціал. Йдеться, наприклад, про поп-ап книжки, хороші твори, але надруковані дрібнесеньким шрифтом, книжки в м'яких обкладинках тощо – скласти приблизну картину того, що беруть читати в бібліотеках і що мають попит можна, побачивши список видань від бібліотекарів, так званий «незадоволений попит».

До речі, багато хто вкотре дивується закупленій класиці, проте є запит від бібліотек на конкретні книжки, яких їм не вистачає, а серед них – переважно класика.

Ідеально було б, якби половина Експертної ради займалася відбором літератури для дорослих, а інша – для дітей та підлітків. Остаточний список показує, що часто експерти голосують за книжки, які на слуху, за класику, за дитячі книжки, написані популярними авторами. Та навіть, якщо книжка якісна, актуальна, інноваційна, але маловідома, вона має невисокі шанси отримати місце серед рейтингових позицій. Це якраз і могла би виправити окрема група експертів, начитаних саме в галузі дитячої літератури, які добре орієнтуються в новинках – українських і перекладних, – знають і відстежують усі премії тощо. Тоді б і список був інакшим.

Щодо класичної літератури, яка щороку неодмінно присутня в списку рекомендованих експертами видань, ситуацію могли б виправити закупівлі із місцевих бюджетів. Саме ці місцеві закупівлі мали би покривати запит на класику, незадоволений бібліотечний попит і літературу зі шкільної програми, адже на місцях краще знають, яких саме книжок і в якій кількості не вистачає.

Ускладнювала роботу відсутність загальної бази усіх закуплених книжок минулих років. Експерти мають бачити, що, коли і в якій кількості закуповувалося. Наразі така база вже формується, тож поступ є, і є приблизний напрям, у якому варто рухатися [6].

Узагальнюючи вищенаведене, можна виділити наступні, спільні для більшості експертів, *ключові позиції*:

- принципи відбору, запроваджені Інститутом книги минулого року, лишилися незмінними: добросовісність, відкритість, ефективне використання державних коштів;

- назріла потреба в формуванні спеціальних підгруп у рамках Експертної ради за напрямками літератури: дитяча, підліткова, класика, художня проза, нон-фікшн, поезія тощо.

- найбільшим викликом виявилися терміни, відпущені на опрацювання поданих на конкурс видань – хоча в експертів був тиждень, щоб наживо побачити й оцінити книжки замість двох днів, як минулого року, цього часу виявилося замало;

- доцільно внести зміни в Положення про Експертну раду, оскільки документ не враховує такі фактори, як тематичний розподіл видань, можливість квот для малих видавництв, розширення переліку критеріїв відбору тощо – ці чинники мали негативний вплив на цьогорічну оцінку роботи експертів у цілому;

- треба окремо регламентувати право не допускати до конкурсу видавництва, щодо яких Експертною радою встановлено факт шахрайства чи неетичних дій на етапі відбору книжкової продукції;

- бажано створити єдиний портал, де видавці можуть викладати свої новинки з оглядами.

Очевидно, що немає меж до вдосконалення: складу Експертної ради, критеріїв відбору книжок, обсягу державного фінансування, передбаченого Програмою, але те, що в українських бібліотеках не лише великих міст, а й у райцентрах, містечках та селах з'являються книжкові новинки останніх років – це перемога, саме цього Україні останнім часом бракує [6].

Міністр культури Євген Нищук наголошує, що пріоритет для Уряду зараз – популяризація читання та реформування бібліотечних відділів, а кінцева мета – донесення найкращих книжок до всіх читачів в Україні. Водночас, реформувати українські бібліотеки не вийде, допоки українські читачі не доведуть, що їх багато і вони спрагли до книжок. Це буде один із тих багатьох кроків, що наблизить нас до Європи. Адже, як зауважує шведська письменниця Елізабет Осбрінк, найголовніша роль літератури – це щоб її читали. [7; 10; 11].

Список літератури

1. Боброва А. Сховище книг чи центр спільнот: куди рухаються українські бібліотеки [Електронний ресурс] / Анастасія Боброва. – Режим доступу: <https://mistosite.org.ua/uk/articles/skhovyshche-knyh-chy-tsentr-spilnot-kudy-rukhaiutsia-ukrainski-biblioteku>.

2. Шпак В. Парадокси бібліотечної мережі [Електронний ресурс] / Віктор Шпак // Уряд. кур'єр. – 2019. – 8 серп. – Режим доступу: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/paradoksi-bibliotechnoyi-merezhi/>

3. Колесников О., Крупник А. Не так все у нас погано з культурою, якщо порівнювати з Європою [Електронний ресурс] / Олексій Колесников, Андрій

Крупник. – Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/columns/2019/05/15/236876/>.

4. Євростат [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Євростат>

5. Книги – купити, скачати та читати? На якому місці література у житті українців [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/culture/2018/11/27/234339/>.

6. Семенченко М. Що отримують бібліотеки та чому це не всіх влаштовує: про цьогорічну держзакупівлю книжок [Електронний ресурс] / Марія Семенченко. – Режим доступу: <http://litakcent.com/2019/07/04/shho-otrimayut-biblioteki-ta-chomu-ne-vsih-tse-vlashtovuye-10-dumok-pro-plyusi-ta-minusi-tsogorichnoyi-derzhzakupivli-knizhok/>.

7. Для українських бібліотек закуплять 675 000 нових книжок за 87 млн грн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litakcent.com/2019/07/30/dlya-ukrayinskih-bibliotek-zakuplyat-675-000-novih-knizhok-za-87-mln-grn/>.

8. Нищук: Уряд ухвалив список відібраних до закупівлі книжок. Що буде закуплено? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.chytomo.com/nyshchuk-uriad-ukhvalyv-spysok-vidibranykh-do-zakupivli-knyzhok-shcho-bude-zakupleno/>.

9. Окремі видавці висловили претензії Інституту книги щодо бібліотечних закупівель [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.chytomo.com/okremi-vydavtsi-vyslovyly-pretenzii-instytutu-knyhy-shchodo-bibliotechnykh-zakupivel/>.

10. Бабурець М. Чому Фінляндія любить читати: бібліотечні роялті, формат pop-up та booktalks [Електронний ресурс] / Марина Бабурець. – Режим доступу: <http://archive.chytomo.com/news/chomu-finlyandiya-lyubit-chitati-bibliotechni-royalti-format-pop-up-ta-booktalks>.

11. Шведська письменниця Елізабет Осбрінк: «Тепер ми знову одержимі тим, що роз'єднує» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.chytomo.com/pen-ta-chytomo/shvedska-pismennicya-elizabet-osbrink-teper-mi-znovu-oderzhimi-tim-shho-rozyednuye>.

Матеріал підготувала

Шлепакова Т. Л.

голов. бібліограф відділу наукового аналізу та узагальнення інформації

Комп'ютерне опрацювання та редагування ***І. Г. Піленко***

Формат 60x84/16. Умовн. друк. арк. 0,93. Б/т. Зам. 78. Безплатно

НБУ імені Ярослава Мудрого, Київ-1, Грушевського, 1. Тел. 278–85–12